

Акад. О. О. МАЛИНОВСЬКИЙ,
дійсний член Української Академії Наук

КАРИ МАЙНОВІ ТА КАРИ ОСОБИСТІ.

(Нарис з історії давньо-руського, західньо-руського та українського права).

Злочин і кара — такі самі давні, як людина й людське суспільство. Коли з'явилася на світі людина, себ-то коли людиноподібна тварина перетворилася в людину (було тому сотні мільйонів років), з'явилося і суспільство, бо людина самотою жити не може: вона суспільна тварина. Всяке суспільство, зараховуючи сюди і найдавніше суспільство первісних дикунів, уживати мусить усіх заходів проти злочинів, себ-то проти тих учинків, котрі загрожують його існуванню та розвитку і порушують його лад. З найдавніших часів злочинців карають. Кого саме і в якій саме формі?

За найперших часів первісної культури люди жили невеличкими родинними спілками (спочатку під головуванням матери, а згодом — батька). Кожна така спілка являла собою відокремлену одиницю, що всі члени її були тісно зв'язані один з одним: життя їхнє сходило на те, що всі сукупними силами шукали харчів, щоб удовольнити природне почуття голоду, і всі сукупно споживали те, що знайшли. Всі члени родової спілки були свої, бо всі допомагали один одному, керуючись гаслом: усі за одного і один за всіх. Навпаки, членів іншої родової спілки вважали вони за чужинців і ворогів. Оці чужі вороги і вчиняли злочини; проти чужих злочинців і потрібні були заходи соціального захисту. Траплялися іноді злочини і з боку своїх (наприклад, стосунки з чужими, допомога чужим, коли хто виявляв чужим таємниці своєї спілки, порушував установлені правила про те, як треба шукати харчі, то-що). Але це були рідкі виняткові явища. Здебільшого злочини вчиняли чужі. У боротьбі з злочинами чужинців уживали тих заходів, що їх підказувала природа.

Первісні дикуни на початку свого існування звичайно не доросли ще до того, щоб слухати голосу розуму; вони керувалися інстинктом, як і всяка жива істота. Скоряючись інстинктові, вони шукали харчів, щоб удовольнити почуття голоду, і це було найважливіше завдання в їхньому житті. Під впливом інстинкту мстивості, прирощеного і тварині і людині, вони за злочин мстилися кожному чужинцеві, вважаючи його за природнього свого ворога, за злочинця: накидалися на його, здебільшого забивали, мордували, калічили, били, знущалися, проганяли геть, а до всього ще

Й руйнували, палили або грабували майно чужої родової спільки, щоб віддячити за зло таким самим або ще й більшим злом. Насамперед, помста була фактом: покривджений від злочину відомщав злочинцеві так, як підказувало почуття мстивості. Повторювання окремих випадків помсти обернуло факт у право: виробилася така норма звичаєвого права, що дозволяла і вимагала, щоб покривджений найжорстокішим робом розправивсь із злочинцем, відомстив йому. Оповідання нашого початкового літопису про помсту деревлянам київської княгині Ольги свідчить про стародавні порядки, саме про те, що помста була правом і обов'язком і що покривджений виявляв різноманітну винахідливість, щоб помститися своєму ворогові. Тому київська княгиня Ольга була, з погляду сучасників, „мудріша од усіх людей“, бо вона знала, як найкраще помститися за вбивство свого чоловіка; тому в літописних оповіданнях укривджений благає самого милосердного Бога допомогти йому виконати святий обов'язок помсти своєму ворогові; тому давні слов'яни придумали ім'я Мстислава, себ-то славнозвісного помстою. Українські казки теж свідчать про те, що помсту вважають люди за право і обов'язок укривдженого, і про різноманітне вигадливе катування, що його завдавав укривджений злочинцеві.

Помста, найдавніша форма кари за злочин, була необмеженим посяганням на особистість і на майно, насамперед на майно чужої родової спільки (бо злочинець із своїх не мав свого окремого майна). Це особиста кара на особистість усякого чужого, не вважаючи на те, чи він дійсно вчинив злочин, чи ні. Це особиста кара необмежена і незазначена: посягання взагалі на особистість, вона в окремих випадках могла здійснюватися як посягання на життя, здоров'я, честь або волю злочинця. І кара майнова теж невизначена: це посягання взагалі на чуже майно, щоб його знищити, пограбувати.

Помста, необмежена і невизначена особиста і майнова кара, панувала за часи первісної культури. Давній період писаної історії вже є період панування визначених майнових кар. Ще збереглися переживання помсти, але кара є переважно посягання на майно. „Руська Правда“ дозволяє в деяких випадках (вбивство, ушкодження на тілі, навіть злодійство) помщатися злочинцеві. Але звичайні кари: за вбивство „вира“ князеві і „головничество“ родичам забитого, за всі інші злочини „продажа“ князеві і „урок“ укривдженому. Майнові кари, як пануюча форма кари, залишилися на довгий час. Литовський Статут 1529 р., як і Руська Правда, здебільшого загрожує майновими карами; знає різні види та назви їх: „головщина, квалт, вина, навязка, зарука (або заклад), кривда, шкода (грабеж, наклад, лицо), отнятьє именья“; знає і загальну назву для всіх майнових кар „вина пеневна“.

Повстає питання: як з'ясувати те, що помста, яка існувала протягом багатьох мільйонів років, змінилася на майнові кари? Як вище

було зазначено, коли (рідко) злочинцем був свій, себ-то член своєї родової спілки, посягання на майно було неможливе, бо злочинець свого майна не мав. Але здебільшого злочинцем був чужий; тоді укривджений, коли мав змогу, нападав і на майно його родової спілки — нищив, псував або грабував. Далі, як утворилася приватна власність, можливість посягання на майно поширилася: укривджений звичайно нападав на особистість злочинця і на його майно: руйнував або палив його будинок, грабував те, що було в будинкові, грабував його рабів, його худобу. Наприклад, київська княгиня Ольга скількись разів мстилася деревлянам шляхом лютих посягань на їх особистість, а в останній раз, окрім того, спалила їх місто. Посягання на майно все-ж-таки ще було лиш додатком до посягання на особистість і вживано його в невизначеній формі. Нарешті, посягання на майно набували визначеної форми, поширювалися, витискали поступінно посягання на особистість і заступали їх місце.

Через що? з яких причин?

По-перше, боротьба за існування де-далі примушує первісного дикуна винаходити та вишукувати все нові й нові засоби вдоволення своїх природних потреб, а поруч із винайденням нових засобів і самі потреби побільшуються і теж вимагають задоволення. Керуватися самим почуттям та коритися тільки інстинктові вже не можна, поступінно розвивається розум і поволі він заступає місце почуття й інстинкту. Необмежена та невизначена помста за злочин, що її вимагає інстинкт мстивості, вже не відповідає вимогам розуму.

По-друге, згодом невеличкі сусідні спілки родичів об'єднуються в більші союзи. Тоді членів початкових невеличких спілок, що з'єдналися з іншими, чужими, все-ж-таки вважають за своїх у стислому розумінні слова. Але-ж тепер і членів інших невеличких союзів, що всі об'єдналися, вже не можна вважати за чужих, за ворогів, ба за своїх у широкому розумінні слова. Чи припустима необмежена помста своїм? Отже з цього погляду і з погляду вимог розуму необмежену і невизначену помсту треба обмежити. З'являються різні обмежування помсти. З'являються звичаї, що визначають, хто саме і кому має право мститися, в якій формі, де, коли і т. д.

По-третє, рішуче значіння мало одно обмежування помсти, саме заміна її, насамперед лиш у деяких випадках, майновою карою, що зв'язано з економічним поглядом на злочин. Усякий злочин, хоч-би який був його зміст, попервах, за початкових часів первісної культури, вважали за образу, що її завдали злочинці родової спілки. Пережитки такого старовинного розуміння злочину збереглися в термінах пізніших правових пам'яток. Руська Правда називає злочин „обидою“, Литовський Статут 1529 р. „кривдою“. Але рівнобіжно з розвитком господарства не могло не впадати на очі те, що злочин спричиняє економічну втрату, збиток. У Литовських Статутах поруч із терміном „кривда“ трапляється і термін „школа“. Економічний

погляд на злочини з'явився іще за первісного комунізму; і тоді мали економічне значіння не тільки злочини проти майна родової спілки, ба й злочини проти особистості окремих його членів, кожен-бо член, як робоча сила спілки, мав свою економічну вартість. Як повстала приватна власність, цей економічний погляд набув переважного значіння: з одного боку, для приватного власника дуже ясно було, що злочин чинить йому втрату, а з другого боку—майно мало велике значіння й вартість; побільшити, скористувавшись з чийогось злочину, своє власне майно (одібрати злочинцеве майно собі) це для власника була річ дуже принадна.

По-четверте, помста посяганням на особу злочинця була справа ризиковита і небезпечна; відома річ, що злочинець своєю волею не дававсь у руки покривдженому, щоб той помстивсь: він тікав, ховався, боронивсь; а коли все-ж-таки робивсь жертвою помсти уквивдженого, то теж або сам помщавсь, або його родичі, приятелі мстилися уквивдженому. Так помста переходила з покоління до покоління і перешкоджала нормальному розвитку громадянського життя й господарства.

Як-же помста була шкідливою справою і небезпечним ризиком і як злочин чинив економічні збитки, а майно мало велику вартість, то в людини, що слухає вже голосу розуму, а не віддається виключно інстинктові, сама собою з'явилася думка: чи не краще, щоб уквивджений та злочинець погодилися один із одним на умовах заміни невизначеної та необмеженої помсти визначеною майновою карою? Злочинець замість того, щоб позбутися життя і всього майна, пропонував сам або через кого-небудь уквивдженому, що дасть йому з доброї волі частину майна, щоб він не мстивсь; а уквивджений, замість ризику, згоджувався дістати частину злочинцевого майна і відмовитися од помсти. Насамперед такі добровільні згоди почали траплятися в окремих випадках, саме в випадках незначних злочинів, що не викликали пекучого почуття помсти; далі вони поширювалися і на інші злочини, уживано їх усе частіш і частіш; нарешті, утворилася норма звичаєвого права: злочинець за своє злочинство повинен дати уквивдженому частину свого майна, а коли з'явилися гроші,—заплатити. Злочинець давав частину майна або платив гроші насамперед уквивдженому; потім, коли громадська влада почала втручатися в справи про злочини, і злочини стали вважатися не тільки за кривду або шкоду уквивдженому, ба й „взрушенням покою посполитого“ (як каже Лит. Ст.), гроші плачено і уквивдженому і представникові влади, причому вироблено було певну таксу, скільки саме платити за який злочин. Наприклад, згідно з Руською Правдою, вбивник за вбивство простої людини повинен заплатити князеві віру в розмірі 40 гривен, а за вбивство княжого мужа—80 гривен, окрім того—головничество родичам забитого в такому-ж розмірі¹⁾. Згідно з Литовським Статутом 1529 р., за вбивство

¹⁾ Акад. сп., ст. I, 18, 21; Кар. сп., ст. I, 3.

шляхтича злочинець платив головщину розміром у 100 коп грошей і вину господарську теж 100 коп грошей; за поранення шляхтича „маєт платити тридцать коп грошей тот виноватий битому, а вина толкоже до скарбу господарского“; „за квалт суседский“ „стороне ображеной дванадцать рублев грошей, а толкож вины господарю королю)¹⁾ і т. д.

З початку писаної історії панували майнові кари. Але їх панування не було віковичне. Поступінно заміняли їх особисті кари в формі посягань на окремі особисті блага, що належать людині: життя, недоторканність особи, честь, волю, право. І настав час, коли ці особисті кари замінили собою кари майнові і почалося їх панування. Руська Правда наказує платити виру і головщину, продажу і урок. Таке загальне правило. Але Руська Правда знає і винятки: знає поток і розграблення, знає кару на тілі, знає поневолення. Інші пам'ятки, сучасні Рус. Пр., свідчать про смертну кару, кари, що калічать, ув'язнення, вигнання; привилеї (загальний 1457 р. і місцеві — Волинській та Київській землям) свідчать про смертну кару і ув'язнення; Судебник 1468 р. про смертну кару і кари на тілі. У Литовському Статуті 1529 ще панує „пенежная вина“, але вже відомі „вина кривавая“, „везенье“, „выволанье“, „достоенств або врьдов отнятье“, кара на тілі, кари, що калічать, позбавлення чести, себ-то кари особисті. Литовські Статути 1566 і 1588 рр. побільшують особисті кари. В деяких випадках призначають особисту кару там, де Лит. Ст. 1529 р. призначає майнову кару. Наприклад: за вбивство в зваді статут 1529 р. призначає головщину і вину до скарбу господарського (VII, 29), а Статут 1566 р. — „головщину і везенье“ на 1 р. 6 тижнів; за поранення Статут 1529 р. — „навязку“ і „вину господарскую“ (VII, 9), а Статут 1506 р., замість вини, — „везенье“ (XI, 13); за образу на суді Статут 1529 р. призначає „вину господарскую“ і „безчестье“ (V, 21), а Статути 1566 и 1588 рр. — „за вину седети шесть недель“ (IV, 39; IV, 62) і т. д. У Статуті 1588 р. вже панують особисті кари. Теж і в „Правахъ, по которымъ судится малороссійскій народъ“. Майнові кари залишилися, але-ж вони призначаються або як додаткові до особистих, або як самостійні за незначні злочини.

Повстає питання: як з'ясувати те, що майнові кари замінено на особисті?

Коли з'явилася приватна власність і гроші як платіжні засоби, в суспільстві власників, де майно має певну грошову вартість, де власники купують майно за певну ціну, що відповідає його вартості, майнові кари були цілком прийнятні: за кожен злочин призначувалося цілком певну плату відповідно до його ваги: за вбивство княжого мужа вира 80 гривень, за вбивство простої людини вира 40 гривень

¹⁾ XII, 29, 9, 20.

і така-ж головщина; за зарізання коня або іншої худобини, також за вбивство холопа — продаж князю 12 гривен і урок 1 гривна і т. д. Але-ж траплялися такі випадки, що не було спромоги здійснити майнову кару: злочинець — людина невинна, йому бракує майна, щоб заплатити за злочин. Що робити в такому разі? Не одзволити-ж невинного злочинця зовсім від кари? Доводилося супроти таких злочинців уживати особової кари, замість кари майнової. Руська Правда дозволяє зловмисного банкрута продати в рабство (Кар. сп., ст. 68, 69): коли не можеш заплатити з свого майна, плати своєю особою. У житті Григора чудотворця є оповідання про те, що прийшли до цього святого троє, та двоє сказали про третього: його присудили на смерть, дай нам грошей, щоб заплатити і таким чином звільнити його од страти¹⁾. Очевидячки, присудили до смерті через те, що невинний. Судебник 1468 р. (ст. 2) і привилей Київській землі передбачають випадки, коли невинному злодієві призначали смертну кару. У Литовських Статутах, 1566 і 1588 рр. в артикулах про невинних злодіїв постановлено, що такий „злодей яко за злодейство и за всі навезки маєть горлом приплатити“ (1566, XIV, 2; 1588, XIV, 3). У Лит. Статутах 1529, 1566 і 1588 рр. в артикулі „о порубанье гаю“ постановлено, що злочинець, якого зловили з лицем, „маєть окупати горло свое“; себ-то злочинець платить, а коли заплатити не може, його вішають (1529, IX, 18; 1566, X, 15; 1588, X, 15). Всі три Статути передбачають такі випадки: „коли бы хто о злодейство або о которое иное злочинство на каранье або на смерть вказан был, а в том караньи шию свою пенезми откупит... коли бы хто злодея явного от шибеницы своими пенезми откупил“ (1529, VII, 30, XIII, 6, 25; 1566, XI, 33, XIV, 10; 1588, XI, 56, XIV, 13). Статути 1566 і 1588 рр. передбачають заміну невинному злочинцеві майнової кари („вини, навезки“) ув'язненням, або карою каліцтвом (1566, XIV, 4; 1588, XII, 7, IV, 53, I, 10). Нарешті, всі три Статути передбачають випадки, коли невинні злочинці „головою“ видаються укривдженому „нижли не у вечную неволю, але поколяся виробять“, себ-то позбавляються волі, аж доки відроблять ті гроші, що їх завинили були, але не могли заплатити (1529, XIII, 27; 1566, XIV, 21, XI, 2; 1588, XIV, 23, 7).

У зв'язку з заміною невинним злочинцям кари майнової на кару особисту помічаємо те явище в історії карного права, що насамперед особисті кари призначаються для злочинців з нижчих пригноблених клас. З одного боку, вони-ж були здебільшого і невинні, бо не володіли ніяким майном, або володіли таким незначним, що про його не варт і згадувати. З другого боку, скоро повстал приватна власність, повстали і суспільні класи та й почали вони боротися одна з одною; пануючі класи, звичайно, обернули кари

¹⁾ Патерикъ Кієво-Печерскаго монастыря. Изд. Петерб. Археогр. Ком. СПб., 11, стр. 97.

в знаряддя боротьби з своїми класовими ворогами і стали вживати супроти їх особистих кар, жорстоких та поневажливих, тимчасом як кари майнові, уживані і супроти пануючих заможних клас, м'які та легкі. Згідно з Руською Правдою, холопів „князь продажею не казнить“, себ-то вони не підлягають майновим карам (Кар. сп., 43); а коли князував Ярослав, за образу „свободного мужа“ од холопа його можна було навіть забити; Ярославові сини перестали карати холопів на смерть за цей злочин, але дозволили звязувати й тримати в замкненню або бити (Кар. 76). Згідно з Судебником 1468 р., холопа („паробка“), коли в його нема „бонди“ (майна), щоб заплатити за перший крадіж, „сказнити и пробити“ (19). А здебільшого, яка в його була „бонда“? Лит. Статут 1529 р. теж призначає кару на тілі („пугами бити“) паробкові за крадіж речі вартістю менш од полтини (XIII, 1). Статут 1588 р. загрожує карою на тілі „хлопцу недорослому“ з людей „простого стану“ за крадіж (XIV, II); теж карою на тілі загрожує людям „простого стану“ за неправдиве обвинувачення шляхтича в крадіжі і за образу шляхтича (XIV, 10, III, 22), волоцюгам, що після двох „напоминань“ не покинули міста або містечка (XII, 24). Всі три Статути загрожують відотнути руку людині „простого стану“ за поранення або вчинення побою шляхтичеві (1529, III, 14 і 1566, XI, 15; 1588, XI, 49, 39); Статут 1566 р. — одрізуванням язика людині „простого стану“ за образу словом шляхтича (III, 18).

Взагалі Литовські Статути загрожують жорстокими особистими карами — смертною карою, карою каліцтвом та карою на тілі людям здебільшого „простого стану“. Поперше, іноді законодавець отверто постановляє, що таку то жорстоку кару призначено людям „простого стану“, а шляхтичам за такий самий злочин призначено іншу м'якшу кару. Наприклад, за крадіж „хлопцу недорослому“ з людей „простого стану“ — кара на тілі, а неповнолітньому шляхтичеві — грошовий штраф (1588, XIV, II); за образу шляхтича словом шляхтичеві штраф, а людині „простого стану“ — кара на тілі (1588, III, 19, 22, XIV, 10) або кара каліцтвом (1566, III, 18); за поранення шляхтича під впливом афекту шляхтичеві — відотнути руку, а людину „простого стану“ — скарати на смерть (1588, XI, 16); за те, що слуга поранив пана, — смертна кара, за те, що забив пана — смертна кара четвертуванням; а за посягання панове на життя або здоров'я слуги? Лит. Статут мовчить, а акти свідчать, що пани вбивали, били й калічили своїх „подданных“ трохи не безкарно і т. д. Крім того, обвинуватити людину „простого стану“ це було легко і просто; навпаки, обвинуватити шляхтича — це була справа дуже важка і складна; тому, коли іноді законодавець загрожував такою самою особистою карою кожному злочинцеві, то людина „простого стану“ вже ніяк не може уникнути цієї кари; навпаки, довести провину шляхтича і присудити його до кари, можна сказати, так що й неможливо.

Наприклад, за вбивство людини „простого стану“ Статути 1566 і 1588 рр. загрожують смертною карою; але-ж шляхтича можна скарати на смерть із тією лиш умовою, що його схоплено „на гарячому вчинку“ і що укривджена сторона запрягне з 6 свідками, у тому числі з 2 шляхтичами; коли хоча однієї з цих умов нема, то карати шляхтича на смерть не можна; а щоб покарати людину „простого стану“, доволі, щоб укривджена сторона запрягла з 2 свідками (1588, XII, 1, 12, див. також XI, 31, 32). Нарешті, вчиняють злочини, — особливо проти майна, — такі, як розбій, або крадіж, що трапляються найчастіше, — здебільшого люди „простого стану“; їх звичайно найчастіше судять і присуджують до особистих кар не тому, що вони якісь „природні злочинці“, а тому що несприятливі умови життя доводять саме їх до злочинів.

З ужиттям особистих кар супроти невиклатних злочинців і супроти злочинців із людей „простого стану“ зв'язано призначення особистих кар за найтяжчі злочини. Тягар кари повинен відповідати тягарові злочину з погляду того суспільства, що має приватну власність, що звикло купувати-продавати. А коли людина вчинить дуже тяжкий злочин, то обмежитися майновою карою не можна, треба цю кару побільшити, тим більше, що тяжкі злочини, що загрожують суспільству власників, здебільшого вчиняють невиклатні і люди з нижчої класи. Руська Правда, що визнає майнову кару за переважну, виділяє три найтяжчі злочини, призначаючи за їх найтяжчу особисту кару: вбивство в розбої, конокрадство і підпал житла, що за їх призначено поток і розграблення. Ці злочини проти майна (і особистості) особливо небезпечні для власників, порушують їх пекучі інтереси, тому, згідно з Руською Правдою, князь, найбільший власник і представник влади, карає винних непевною, але найбільшою особистою карою — потоком, себ-то робить із ними, що хоче — вбиває, б'є, проганяє геть із суспільства, поневолює, і, крім того, розграбленням, себ-то одбирає все їхнє майно. Згідно з іншими пам'ятками (літописом, життями святих, оповіданнями арабських письменників, західньо-руськими привілеями та Судебником 1468 р.), за найтяжчі злочини — крадіж цінного майна, рецидив крадіжу, зраду, чужолозство — призначається певна особиста кара — смертна кара. Смертну кару, иноді з відбиранням майна, звичайну або кваліфіковану, призначають за найтяжчі злочини і Литовські Статути.

Отже особисті кари насамперед призначаються, замість кар майнових, невиклатним злочинцям, злочинцям з нижчих клас і тяжким злочинцям. Далі, вони поширюються що-до осіб злочинців та видів злочину, і до їх присуджують за всі більш-менш значні злочини формально всіх злочинців; майнові кари залишаються, бо неможливо зовсім відмовитися від їх у суспільстві з приватною власністю, залишаються, як додаток до особистих кар, або як, з формального погляду, легкі кари за незначні злочини. Але по суті

майнові кари, призначені в певному розмірі, являють собою легкі кари для владущих заможних і тяжкі для нижчих клас — пригноблених незаможних; тому часто-густо через невиплатність замінюються вони на особисті саме для останніх; особисті кари, хоча за буквою закону иноді призначені для кожного злочинця, але звичайно цим карам здебільшого підпадають нижчі класи; а ці кари де-далі набувають усе жорстокішого характеру. За часів Лит. Статуту 1588 р. феодальний лад із його класовим поділом суспільства, що збудовано на ґрунті грубого гніту, визиску та брутального насильства з його невілнництвом і кріпацтвом, значно розвинувсь. Через те особисті кари, як знаряддя боротьби владущих клас із нижчими, набули дуже жорсткого характеру; вживано їх часто-густо саме супроти злочинців із нижчої класи, що порушували злочинами інтереси пануючої класи; цим владущі класи хотіли помститися за злочин у минулому та настрашити інших, щоб не вчиняли злочинів у майбутньому. Доволі нагадати, що карання на тілі Лит. Статут 1529 р. знає тільки 1 випадок, Лит. Стат. 1566 — два, а Лит. Ст. 1588 р. — п'ять випадків; кар каліцтвом у Лит. Ст. 1529 — два, в Лит. Ст. 1566 р. — п'ять, а в Лит. Ст. 1588 р. — чотирнадцять випадків; кара на смерть у Лит. Ст. 1529 р. трапляється щось із двадцять, у Лит. Ст. 1566 р. — шістдесят, а в Лит. Ст. 1588 р. — 100 випадків, причому саме в Лит. Ст. 1588 р. кваліфікована смертна кара призначається в найжорстокіших формах — четвертування, спалювання, набивання на палю, ганебне втоплення, непевна „сувора“ смертна кара; крім того, иноді до смертної кари додається майнова кара, теж жорстока — конфіскація всього майна.

У половині XVII в. український народ, повставши на чолі з Богданом Хмельницьким, визволивсь із панської неволі і, здавалося, зруйнував панський лад. Але незабаром почав цей лад відроджуватися і вже в першій половині XVIII в. він знов цілком панував і його панування відбилося на карному праві. В „Правахъ, по котрымъ судится Малороссійскій народъ“, що для їх за головне джерело був Лит. Ст. 1588 р., панують особисті кари, а майнових уживають, як додаткових, або самотійно за незначні злочини. Особисті мають дуже жорстокий і поневажливий характер: за карання на тілі згадано більш як 30 разів, за кару каліцтвом теж більш од 30 разів, за смертну кару близько 160 разів; кваліфікована смертна кара різноманітна — четвертування, колесування, спалювання, смертна кара з особливою незвичайною мукою, залиття горла розтопленим оловом, закопання живцем у землю, то-що; і теж до смертної кари иноді додається жорстока майнова кара — конфіскація майна. Правда, постанов „Прав“ про жорстокі кари у житті точно не додержувано; поруч із Лит. Статутом та Магдебурзьким правом, що являють собою джерело для „Прав“, суди користувалися і нормами українського звичаєвого права. Але-ж ці норми звичаєвого українського права XVII—XVIII вв.,

трохи м'якші, порівнюючи з постановами „Прав“, усе-ж-таки мали жорстокий характер і теж загрожували передусім особі злочинця.

Згідно з артикулами „Прав“, особисту кару передусім признається людям з нижчої класи і до того-ж у найжорстокішій формі. Наприклад, за вбивство шляхтича — звичайно смертна кара (відсічення голови), а за поранення — ув'язнення і грошова кара; за те, що слуга забив свого пана — кваліфікована смертна кара (четвертування) і за поранення звичайна смертна кара; така-ж кара, коли хто „командира своего или какого нибудь чиновного человека, хотя ему и неподчиненный, но низшого звания сущий убил в смерть или ранил“ (гл. XX, арт. 8, 46). В розділі V „о военной службе“ є такий артикул: „ежели бы кто у кого в походе коня или иную скотину, також ружже или какую нибудь вещь своровал, — такового, если будет чиновный, чести лишить; а рядового на теле наказать“ (арт. 20, п. 2); инший артикул загрожує карами тому, хто уникатиме військової служби, і наказує: „по войсковому обыкновению штрафовать: чиновных людей лишением чина, из знатнейших да нечиновных — определением в рядовые, рядовых же на теле наказывать, по рассмотрению; да и платных рядовых по тому же на теле наказывать и вычетом за год жалованья штрафовать“ (арт. 11, п. 2). За кровозмішення в далеких колінах споріднення або в близьких через незнання караються: „смотря по персоне: убогшие за первым изобличением на теле и за вторым на теле же удвое против первого, а за третьим из города изгнанием и из числа честных и добрых людей виключением, а богатии за первым изобличением арестом наказаны и штрафованы быть имеют и денежным платежом... за другим изобличением удвое против того, а за третьим из общества честных людей виключить“ (гл. XXIII, арт. 7, п. 2). За блудодійство: „за первым разом розгами или плетями бить публично, или смотря по персоне, штрафовать“ (гл. XXIII, арт. 2 п. 4). Позбавлення волі признається злочинцеві „смотря по персоне“: військовій людині — „арматное заключение“, чи „сидение на пушки“, уряднику — арешт у фортеці, або „где суд укажет“, а посполитому і міщанинові — тюрма (гл. XX, арт. 12, п. 2; гл. XXI, арт. 4, п. 3). У розділі XXV мова йде про муки; в п. 5 арт. 6 читаємо: „от мучения или розиску из'яти суть и никогда к питке повержени не бывають персоны нижеследующие: шляхта, духовные персоны и чиновники, служители высоких чинов, знатные честные люди... кроме важности государевых дел и убийства“ і т. д.

У „Правах“ збереглися старовинні порядки, коли почато заміняти майнові кари на особисті кари.

Згідно з деякими артикулами, особисту кару признається невинуватому злочинцеві. Наприклад, тюремні вартівники за втечу колодника з тюрми через їх недбалість та недогляд повинні заплатити і „наградити“ за втрати та шкоди позовника „а естлибы не

имели чим наградять, то надлежит их на теле наказать" (гл. VII, арт. 22, п. 4). За образу духовної особи, шляхтича або військової людини призначена особлива кара і плата безчестя, а коли-б винний був із убогих козаків, міщан або посполитих і заплатити безчестя не мав-би змоги, то „вместо того таковий скудный за свое преступление наказание и арест по состоянию дела понесет" (арт. 46, п. 9).

Нарешті, згідно з деякими артикулами не виплатний позбавляється волі, саме віддається в неволю до відробітку. Хто самовільно вдереться в судову контору і зчинить там галас, повинен заплатити 14 карбованців; а коли таке грубіянство вчинить не виплатний „служитель", або „другой кто безпоместный", то „такового, вместо платежа, наказать шестенедельним или большим арестом" (гл. VIII, арт. 22, пп. 3 й 5). У розділі XXVII „о служителях и о людех свободных и несвободных" в арт. 15 перелічено людей „невольных, серед их, которые в преступлении каком за починение кому убитки в роботу с суди отдани" (див. гл. XXIV, арт. 9, пп. 2, 10, арт. 16 і т. д.).

Звичайне українське право другої половини XIX в. теж зберегло деякі пережитки старовини що-до кари майнової та кари особистої. Про це свідчать вирокі волосних судів, що збрала експедиція Географічного товариства з П. Чубинським на чолі. Волосні суди присуджали до кари на тілі, до грошової кари, до арешту, громадських робіт, церковної покути, робіт на користь укривдженого; найбільше до грошової кари та кари на тілі. До особистої кари на тілі присуджали за злочини, що вважали їх за тяжкі і що, значить, кара грошова за їх — недостатня. Наприклад, у справі селян Івана Ковалишина і Уляни Кукової обвинувачених у чужолозстві постановлено вирок: „хотя ныне телесное наказание отменено однако-ж для отвращения таких дурных и не приличных всему обществу поступков Ивана Ковалишина и Ульяны Куковой, телесное наказание следует возобновить и наказать их по 15 ударов розог". (№ 309). До кар на тілі волосний суд присуджував за блудодійство (№№ 306, 307, 312), за образу батька або матери (№№ 210, 211, 213—215, 217, 219, 220, 222—226, 228, 283), за пияцтво в зв'язку з бешкетуванням, бійкою, марнуванням господарства, то-що (№№ 125, 128, 129, 182, 190, 231, 239, 302, 305, 308...), систематичне вчинення побіт жінці (№№ 231—236), тяжкі побої (№№ 135, 136, 146, 149, 151, 154, 165, 167, 270), образу сільської влади (№№ 252, 254, 256, 257, 259, 260, 262, 263, 270) і т. д.

Особисту кару волосний суд призначав за злочини селян проти вищих клас. Наприклад, селян Федоса та Михайла Скороходів за крадіж пшениці з клуні білоцерківської адміністрації покарано на тілі — дати 20 ударів різками (№ 15). Селянина Мокія Щирука за намір обікрасти клуню поміщика-маршалка покарано на тілі — дати 20 ударів різками і, крім того, присуджено, щоб Щирук протягом 20 робочих днів працював на користь поміщикову (№ 119); за образу „барышни" — дочки панського управителя селяни Козачок та Вознюк

покарані на тілі — дати 10 ударів різками кожному (№ 160; дивись також №№ 37, 61, 67, 70, 72, 78, 83, 143, 163, 175, 181).

Невиплатних злочинців волосний суд присуджував до особистої кари, замість кари грошової. Наприклад, хлопець Ярмола Домоселець за крадіж був присуджений заплатити три карбованці, але через невиплатність штрафу замінено карою на тілі — 10 ударів різками (№ 1). Селян Казимира Барабата, Максима Солоду та Микиту Зеленька за крадіж присуджено до кари на тілі, саме по 20 ударів кожному, а москаля Василя Франкевича, що непідсудний був волосному судові, до кари грошової, а саме заплатити укривдженому поміщикові втрату — 3 карб.; але москаль Франкевич через свою вбогість згодився, щоб його покарали на тілі, як і інших „товаришів селян“; суд постановив покарати їх на тілі (№ 23; див. ще № 72).

Радянське карне право корінним способом змінило систему кар. Залишилися і кари особисті і кари майнові; переважають кари особисті; але кари взагалі скеровано своїм вістрям проти нетрудащих; зокрема кари грешові мають на сці здебільшого нетрудащих заможних і призначаються в такому розмірі, що відповідає достаткам злочинця; заміну кар майнових на ув'язнення і, навпаки, ув'язнення на майнові кари забронено¹⁾; кари особисті не мають жорстокого характеру, навпаки заборонено караючи мордувати в'язня або знущатися з його людської гідності²⁾; смертна кара залишилася як тимчасовий та винятковий захід соціального захисту проти особливо соціально-небезпечних елементів³⁾; як спадщина старого режиму, селяни та робітники здебільшого вчиняють злочини і підпадають карам; але, коли інші обставини рівні, радянське право вимагає, щоб суд суворіш ставився до нетрудащих-злочинців, бо нетрудащі — принципові вороги радянського ладу.

¹⁾ Кар. Код. УСРР, ст. 39.

²⁾ Кар. Код. УСРР, ст. 26; Попр.-Труд. Код. УСРР, ст. 3.

³⁾ Кар. Код. УСРР, ст. 33.

⁴⁾ Попр.-Труд. Код. УСРР, ст. 24, 26, п. 4 і 7, 42 і инш.